

Michał Rogoż (Kraków)

mrogoz@ap.krakow.pl

Słowa kluczowe: Lyman Frank Baum, *Czarnoksiężnik z krainy Oz*, recepcja wydawnicza, szata graficzna, translacje, adaptacje

Key words: Lyman Frank Baum, *The Wonderful wizard of Oz*, publishing reception, graphic layout, translations, adaptations

CYKL O KRAINIE OZ LYMANA FRANKA BAUMA NA POLSKIM RYNKU WYDAWNICZYM (1962–2010)

Jedną z najpopularniejszych powieści amerykańskiej literatury dla dzieci jest *Czarnoksiężnik z krainy Oz* (*The Wonderful Wizard of Oz*) Lymana Franka Bauma. Sukces komercyjny tej, wydanej u schyłku XIX w. książki¹, wynikał z połączenia atrakcyjnej formy nowoczesnej baśni fantastycznej z elementami charakterystycznymi dla amerykańskiej rzeczywistości – w przedstawieniu typowego pejzażu, przedmiotów a nawet zachowań bohaterów². We wstępie L. F. Baum zaznaczył, że tekst ten jest pisany „głównie dla przyjemności dzieci” i „ma być nowoczesną bajką,

¹ W literaturze przedmiotu pojawiają się rozbieżności co do daty pierwszego wydania. Niektóre z opracowań podają informację, że *The Wonderful Wizard of Oz* ukazał się w 1899 r., np. G. Leszczyński, *Baum Lyman Frank*, w: *Słownik literatury dziecięcej i młodzieżowej*, red. B. Tylicka, G. Leszczyński, Wrocław 2002, s. 34; *Nowy słownik literatury dla dzieci i młodzieży*, red. K. Kuliczowska, B. Tylicka, Warszawa 1984, s. 33; A. Nikliborc, *Od baśni do prawdy. Szkice z dziejów zachodniej literatury dla dzieci i młodzieży*, Warszawa 1981, s. 82. Warto jednak zauważyć, że część opracowań przesuwają datę pierwszego wydania na 1900 r. Por. J. Deszcz, *Frank Baum's The Wonderful Wizard of Oz and Salman Rushdie's Haroun and the Sea of Stories: Oz as One of Rushdie's Literary Passports from the Book to the World*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Anglica Wratislaviensia” 2001, nr 37, s. 18; A. Sapkowski, *Rękopis znaleziony w smoczej jaskini. Kompendium wiedzy o literaturze fantasy*, Warszawa 2001, s. 226. Informację tę potwierdzają także liczne anglojęzyczne strony WWW poświęcone L. F. Baumowi i krainie Oz, np. B. Frodelius, *Books of Oz*, [dokument elektroniczny], tryb dostępu: <http://ozproject.egtech.net/years.php?decade=1900>. Z informacji zawartych w *Library of Congress Online Catalog* również wynika, że pierwsze wydanie ukazało się w 1900 r.

² Por. G. Leszczyński, *Welcome in Poland, Mr Baum!*, „Nowe Książki” 1986, nr 10, s. 86-87; R. Waksmund, *Filozof w Krainie Oz*, „Sztuka dla Dziecka” 1987, nr 6, s. 64.

w której radość i szczęście przeważają nad smutkiem i strachem”³. W tym sensie utwór amerykańskiego pisarza zrywał z dydaktyczną tradycją XIX-wiecznej literatury dla dzieci i wyznaczał nowe kierunki jej rozwoju, niezwiązane bezpośrednio z adaptacją romantycznych wątków zawartych w powieściach przygodowych i powieści gotyckiej. Stanowił też istotny etap na drodze kształtowania się gatunku fantasy⁴.

Autor początkowo nie planował kontynuacji swojej książki, do stworzenia kolejnych części nakłonili go sami czytelnicy, prosząc w swych licznych listach o przedstawienie dalszych losów ich ulubionych bohaterów⁵. W ciągu kilkunastu lat mieszkający w Chicago L. F. Baum napisał 14 tomów popularnych opowieści⁶, które bardzo szybko doczekały się scenicznych adaptacji oraz ekranizacji. Można zaryzykować twierdzenie, że dla amerykańskiego dziecka opowieści o Dorocie Gale, Strachu na Wróble, Żelaznym Drwalu i Tchórzliwym Lwie stały się tak samo kanoniczną lekturą, jak w Polsce baśń *O krasnoludkach i o sierotce Marysi* Marii Konopnickiej.

O popularności amerykańskiego cyklu świadczą ukazujące się w różnych krajach wznowienia poszczególnych jego części, a także przeróbki i kontynuacje oryginalnej fabuły, adaptacje sceniczne i filmowe, wreszcie książki, a nawet czasopisma tworzące literaturę przedmiotu (tzw. oziana)⁷. Do potocznej angielszczyzny weszły zaczerpnięte z utworu L. F. Bauma takie wyrażenia jak: „yellow brick road” (droga wybrukowana żółtą kostką), stając się synonimem przemijającego dzieciństwa, czy „over the rainbow” (ponad tęczę) – zwrot spopularyzowany w piosence śpiewanej przez Judy Garland w filmie *Czarnoksiężnik z Oz (Wizard of Oz)*⁸ odnoszący się do nowego, lepszego świata⁹.

Polskie edycje w ujęciu historyczno-statystycznym

Pierwsza książka o krainie Oz ukazała się w Polsce dopiero w 1962 r., a więc przeszło pół wieku po swoim pierwodruku w Stanach Zjednoczonych Ameryki. Nie da się ukryć, że długoletni brak polskojęzycznego wydania tej klasycznej pozycji literatury dziecięcej jest zjawiskiem zasługującym na głębszą analizę i refleksję.

³ Por. J. Deszcz, *Frank Baum* s, s. 17-33. Także: G. Leszczyński, *Baum Lyman Frank*, w: *Słownik literatury dziecięcej i młodzieżowej*, red. B. Tylicka, G. Leszczyński, Wrocław 2002, s. 34.

⁴ Por. A. Sapkowski, *Rękopis*, s. 13.

⁵ Por. W. S., rekomendacja cyklu w tomie *W Krainie Czarnoksiężnika Oza*, Warszawa 1990 [tylna strona okładki].

⁶ Licząc razem z *The Wonderful Wizard of Oz*. Por. *List of Oz books*, [dokument elektroniczny], tryb dostępu: http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_Oz_books.

⁷ Od 1957 r. wydawane jest czasopismo poświęcone baśniom L. F. Bauma „The Baum Bugle”.

⁸ Jego premiera odbyła się 12 sierpnia 1939 r.

⁹ Warto dodać, że na ogłoszonej 22 czerwca 2004 r. przez Amerykański Instytut Filmowy liście 100 najlepszych piosenek w amerykańskich filmach (*AFI's 100 Years... 100 Songs*) utwór ten zajął pierwsze miejsce.

Przed 1939 r. strategia w zakresie edycji przekładów była w dużej mierze podporządkowana biznesowym interesom wydawnictw, które starały się przede wszystkim drukować książki przynoszące zyski, o co, szczególnie w przypadku literatury dla dzieci, nie było łatwo¹⁰. Warto zauważyć, że w tym okresie nieodzowne stałoby się zawarcie odpowiedniej umowy z dysponentem praw autorskich do utworów L. F. Bauma, a zyskowość takiego przedsięwzięcia, przy braku pewności co do odpowiednio wysokiego poziomu sprzedaży, była obciążona dużym ryzykiem. Należy też pamiętać, że dokonując wyboru tytułów przeznaczonych do wydania, nie sugerowano się tylko recenzjami krytycznoliterackimi, ale uwzględniano politykę wydawniczą sąsiednich krajów europejskich¹¹, a te również z dużym opóźnieniem wprowadziły na swoje rynki opowieści L. F. Bauma. Pierwsza niemieckojęzyczna edycja *Czarnoksiężnika z krainy Oz* ukazała się w 1940 r. w Zurychu¹², wersja czeska powstała dopiero w latach 80. ubiegłego wieku, a więc nawet później niż polski przekład, wreszcie wersja francuska pojawiła się w początku lat 30. w serii mało wówczas jeszcze znanego paryskiego wydawnictwa Denoël et Steele¹³. Z kolei po II wojnie światowej sytuacja polityczna w Polsce nie była szczególnie sprzyjająca dla edycji literatury amerykańskiej¹⁴, stąd ukazanie się opowieści L. F. Bauma uległo dalszemu opóźnieniu.

Dopiero po przełomie październikowym 1956 r. zaistniały korzystniejsze warunki do wprowadzania na polski rynek książki przekładów literatury zachodniej. W 1962 r. nakładem Instytutu Wydawniczego „Nasza Księgarnia” ukazała się pierwsza w naszym kraju pozycja z baśniowego cyklu L. F. Bauma¹⁵. Oryginalny tytuł *The Wonderful Wizard of Oz* tłumaczka zmieniła na *Czarnoksiężnik ze Szmaragdowego Grodu*, co w prosty sposób stanowiło nawiązanie do edycji radzieckiej, a w zasadzie adaptacji pióra Aleksandra Wołkowa, wydanej w 1939 r. pod tytułem *Волшебник Изумрудного Города (Walszebnik Izumrudnawa Garoda)*. Samo tłumaczenie zostało jednak oparte na oryginalnej angielskojęzycznej wersji. Książki L. F. Bauma o krainie Oz doczekały się w Polsce ponad 30 edycji oraz kilku adaptacji przeznaczonych dla młodszych dzieci (tab. 1). Trzeba jednak zaznaczyć, że jak dotychczas tylko pięć z czternastu części oryginalnego cyklu przetłumaczono na język polski.

¹⁰ Wysokie zyski przynosiło wydawanie w wielotysięcznych nakładach podręczników szkolnych. Chłonność rynku w zakresie literatury pięknej adresowanej do młodego czytelnika była bardzo ograniczona. Por. J. Włodarski, *Dotkliwy kryzys w dziedzinie książek dla dzieci*. „Dla Szkoły i Nauczyciela. Biuletyn Wydawniczy «Naszej Księgarni» i innych placówek ZNP” 1932, nr 8, s. 24-25; J. Włodarski, *Od Redakcji*. „Dla Szkoły i Nauczyciela” 1932, nr 5/6, s. 55.

¹¹ Por. T. Kieniewicz, *Recepcja literatury amerykańskiej w Polsce w dwudziestolecie międzywojennym*, Warszawa 1977, za: B. Staniów, *Książka amerykańska dla dzieci i młodzieży w Polsce w latach 1944–1989. Produkcja i recepcja*, Wrocław 2000, s. 25.

¹² L. F. Baum, *Der Zauberer von Oz*, Zürich 1940.

¹³ Idem, *Le magicien d’Oz*, Paris 1931.

¹⁴ Zwłaszcza takiej, która nie dawała oczekiwanego przez ówczesną władzę obrazu Stanów Zjednoczonych Ameryki. Zdarzały się jednak pewne wyjątki, jak n.p. twórczość literacka Marka Twaina.

¹⁵ Szerzej temat obecności amerykańskiej literatury dziecięcej w Polsce omawia Bogumiła Staniów w studium: *Książka amerykańska dla dzieci i młodzieży w Polsce w latach 1944–1989. Produkcja i recepcja*, Wrocław 2000.

Tabela 1. Polskie edycje cyklu o czarnoksiężniku z krainy Oz w latach 1962–2010

Tytuł	Data pierwszego oryginalnego wydania	Liczba wydań	Chronologia polskich wydań
<i>Czarnoksiężnik ze Szmaragdowego Grodu</i> ¹	1900	5	1962 (NK ²), 1972 (NK), 1980 (NK), 1990 (NK), 1996 (NK)
<i>Czarnoksiężnik z krainy Oz</i>	1900	14	1998 (Siedmioróg), 1999 (Kama), 2000 (Zielona Sowa), 2000 (Kama), 2001 (Kama) 2004 (Zielona Sowa), 2004 (Mediasat Poland), 2005 (Kama), 2005 (Polskapresse), 2005 (Świat Książki – Bertelsmann Media), 2006 (Zielona Sowa), 2007 (Zielona Sowa)
<i>Czarodziej z krainy Oz</i> ³	1900	1	1993 (Muza)
<i>W krainie czarnoksiężnika Oza</i>	1904	3	1973 (NK), 1982 (NK), 1990 (NK)
<i>Dorota u króla gnomów</i>	1907	3	1976 (NK), 1984 (NK), 1990 (NK)
<i>Dorota i Oz znowu razem</i>	1908	3	1980 (NK), 1984 (NK), 1990 (NK)
<i>Czary w krainie Oz</i>	1919	2	1986 (NK), 1990 (NK)
ADAPTACJE			
<i>Czarnoksiężnik z krainy Oz</i>	1997	1	1997 (Debit)
<i>Czarnoksiężnik z krainy Oz</i>	1998	1	1998 (Wilga)
<i>Czarnoksiężnik z krainy Oz</i>	1996	1	1999 (Podsiedlik Raniowski i s-ka)
<i>Czarnoksiężnik z krainy Oz</i>	2008	1	2008 (Jacek i Krzysztof Olesiejuk – Inwestycje)
<i>Czarnoksiężnik z krainy Oz</i>	2006	1	2008 (Axel Springer)

¹ Pod tym tytułem ukazała się pierwsza część opowieści o Dorocie i jej przyjaciółach.

² Instytut Wydawniczy „Nasza Księgarnia”.

³ Tytuł pierwszej części opowieści o Dorocie i jej przyjaciółach.

Źródło: Ustalenia własne na podstawie „Przewodnika Bibliograficznego. Urzędowego Wykazu Druków Wydanych w Rzeczypospolitej Polskiej”, Narodowego Uniwersalnego Katalogu Centralnego (NUKAT), Katalogu Rozproszonego Bibliotek Polskich (KaRo).

Poza czynnikami obiektywnymi zapewne nie bez znaczenia był fakt, że w pierwszej połowie lat 80. XX w. nastąpiło drastyczne pogorszenie się oficjalnych stosunków polsko-amerykańskich. W recenzji do wydanego w 1980 r. tomu *Dorota i Oz znowu razem* zaznaczono, że jest to już ostatnie spotkanie z bohaterami książki¹⁶.

¹⁶ M. Warowny, *Pożegnanie z Ozem*, „Nowe Książki” 1981, nr 1, s. 55.

Niewątpliwie największą popularnością wśród wydawców cieszyła się pierwsza część cyklu (*The Wonderful Wizard of Oz*)¹⁷. Jej edycje stanowiły dwie trzecie ogółu wydań książek L. F. Bauma w Polsce. Równocześnie była to jedyna pozycja, której wydaniem zainteresowane były także inne poza „Naszą Księgarnią” oficyny (w sumie 8 wydawnictw). Wszystkie ukazujące się w naszym kraju adaptacje również odnosiły się do fabuły pierwszej części cyklu. *The Wonderful Wizard of Oz* doczekał się czterech różnych tłumaczeń, co znalazło swoje odzwierciedlenie nawet w różniących się od siebie przekładach tytułu (por. tab. 1).

Za ważną zaletę pierwszych wydań z okresu PRL-u należy uznać umieszczone pod tekstem przypisy objaśniające znaczenie trudniejszych wyrazów, takich jak klaun, serwantka czy fauna. Po okresie transformacji ustrojowej rozwiązanie to zastosowało jeszcze jedynie Wydawnictwo Siedmioróg. Uwagę zwracają edycje Instytutu Wydawniczego „Nasza Księgarnia” z 1990 r., wszystkie 5 tomów zaopatrzone w umieszczony na tylnej stronie okładki biogram pisarza wraz z krótką rekomendacją dzieła. Pewnym zaskoczeniem może być fakt, że żadne z polskich wydań nie zawierało obecnego w oryginalnej wersji autorskiego wstępu oraz dedykacji. *Czarnoksiężnika z krainy Oz* wydawano także w kooperacji z popularnymi dziennikami regionalnymi, jako dołączane do numeru egzemplarze typu paperback („Gazeta Krakowska” we współpracy z wydawnictwem Zielona Sowa, „Nowa Trybuna Opolska” wspólnie z wydawnictwem Mediasat Poland czy białostocki „Kurier Poranny”¹⁸). Podobne rozwiązanie stosowano przy sprzedaży tego tytułu w formie audiobooków. Wykorzystywano również zamknięty system dystrybucji, wydając *Czarnoksiężnika z krainy Oz* na potrzeby księgarni klubowej (Świat Książki – Bertelsmann Media)¹⁹.

Pozostałe cztery części cyklu (odpowiednio druga, trzecia, czwarta i przedostatnia²⁰) ukazały się jedynie pod auspicjami Instytutu Wydawniczego „Nasza Księgarnia”, prekursora polskich edycji L. F. Bauma. Pozycje te pojawiały się w latach 70. i 80. XX w., a ostatnie wydanie wszystkich przetłumaczonych na język polski pięciu części z 1990 r. zbiegło się w czasie z okresem przemian polityczno-gospodarczych w Polsce²¹. Po przekształceniach własnościowych „Nasza Księgarnia” wydała jeszcze tylko raz pierwszy tom tej opowieści fantastycznej, nie wracając już do dalszych części. Najwyraźniej uznano, że kolejne pozycje tego cyklu są w pewnym sensie wtórne, a w każdym razie nie wzbudzają w Polsce odpowiednio dużego zainteresowania.

¹⁷ Tak brzmiał oryginalny tytuł pierwszego tomu z 1900 r.: por. [dokument elektroniczny], tryb dostępu: <http://www.gutenberg.org/files/55/55-h/55-h.htm> lub [dokument elektroniczny], tryb dostępu: <http://www.archive.org/details/wonderfulwizar00baumiala>. Warto jednak podkreślić, że pierwsze polskie wydanie przytaczało oryginalny tytuł w brzmieniu *The New Wizard of Oz*, L. F. Baum, *Czarnoksiężnik ze Szmaragdowego Grodu*, Warszawa 1962, s. 4, a późniejsze w brzmieniu *The Wizard of Oz*, np.: ibidem, Warszawa 1972, s. 4.

¹⁸ Por. (PIO), *Tajemnicza kraina Oz*, „Kurier Poranny” 2004, nr 135, s. 12.

¹⁹ Licencji na to wydanie udzieliło księgarni klubowej wydawnictwo Zielona Sowa.

²⁰ Książka *Czary w krainie Oz* (oryginalna: *The Magic of Oz*) została wydana po raz pierwszy dopiero po śmierci autora w 1919 r.

²¹ Wydania z tych lat charakteryzował stały nakład osiągający 30 000 egzemplarzy.

Książki L. F. Bauma chętnie włączano do dziecięcych serii wydawniczych. Wspomniano powyżej o kolekcji towarzyszącej „Gazecie Krakowskiej”: *Najpiękniejsze Książki Dzieciństwa*. Podobnie ostatnie wydanie „Naszej Księgarni” z 1996 r. ukazało się w ramach *Klasyki Młodych*, składającej się głównie z pozycji pochodzących z angielskojęzycznego kręgu kulturowego i adresowanych do dzieci. Z kolei edycja Wydawnictwa Siedmioróg weszła w skład serii *Zaczarowane Strony*, w której wydano szereg klasycznych utworów literatury światowej kierowanych do młodego czytelnika.

W ramach serii ukazywały się także niektóre adaptacje *Czarnoksiężnika z krainy Oz*. Podwarszawska firma księgarska Jacek i Krzysztof Olesiejuk, przygotowując *Czytanki dla Dzieci*, zadbała o przystosowanie na potrzeby młodszych dzieci utworów klasyki, takich jak: *Robinson Crusoe* Daniela Defoe, *Opowieść wigilijna* Karola Dickensa, *Alicja w Krainie Czarów* Lewisa Carrolla, *Przygody Tomka Sawyer* Marka Twaina. Wśród tych pozycji znalazł również swoje miejsce najślynniejszy utwór L. F. Bauma. Z kolei multimedialny pakiet firmy Axel Springer (zawierający książkę oraz płytę CD z kreskówką) stanowił 17 część kolekcji „Dziennika” *Najpiękniejsze Bajki dla Dzieci*. Podobnie adaptacja Lucy Kincaid wydana przez oficynę Podsjedlik-Raniowski i Spółka w serii *Moje Pierwsze Lektury* została przygotowana w ramach projektu mającego przyczynić się do rozwijania pasji czytania (odpowiednio dobrane, ilustrowane książki drukowane dużą czcionką). Inna adaptacja *Czarnoksiężnika z krainy Oz* weszła w skład serii międzywydawniczej *Centrum Edukacji Dziecięcej*, służącej w swych założeniach wszechstronnemu kształceniu dziecka przez zabawę²².

Ukazujące się w Polsce adaptacje były bez wyjątku tłumaczeniami zachodnich ozianów, przy czym na podkreślenie zasługuje fakt, że żadna z tego typu pozycji nie opierała się na tekstach amerykańskich. Spośród pięciu istniejących adaptacji dwie były opracowane w Wielkiej Brytanii, książka Firmy Księgarskiej Jacek i Krzysztof Olesiejuk miała pierwowzór francuskojęzyczny (wydana po raz pierwszy w Belgii), edycja Axela Springera wzorowała się na tekście hiszpańskim, wreszcie pozycja wydawnictwa Wilga została w swej pierwotnej wersji przygotowana przez oficynę Tormont Publications z Montrealu²³. Warto też wspomnieć o kompilacji, w ramach której ukazała się skrócona wersja baśni o krainie Oz wydana przez poznańską oficynę Papiilon²⁴.

²² Por. L. Kincaid (na podstawie powieści L. F. Bauma), *Czarnoksiężnik z krainy Oz*, Poznań 1999.

²³ Co ciekawe, wydawnictwo to przygotowało także inną polską wersję adaptacji opartą na tekście Jane Brierley przeznaczoną tylko i wyłącznie na potrzeby kanadyjskiej polonii. Na nasz rodzimy język tłumaczenia dokonał Mieczysław Godyń.

²⁴ *50 najpiękniejszych opowieści. Klasyka dla dzieci*, red. M. Potocka, Poznań 2010.

Tłumaczenia i ilustracje

Pracę translatorską przy książkach o krainie Oz podjęło w Polsce czterech tłumaczy. Najstarsza wersja translacji została przygotowana przez Stefanię Wortman, cenioną specjalistkę w zakresie dziecięcej literatury fantastycznej, kompilatorkę polskiej baśni literackiej i ludowej²⁵. Uwzględnwszy jej wyjątkową pozycję w Instytucie Wydawniczym „Nasza Księgarnia” można ją uznać za głównego inicjatora i orędownika przygotowania edycji dzieła L. F. Bauma w Polsce²⁶. Jak słusznie zauważa Grzegorz Leszczyński, w swoim przekładzie „pieczołowicie oddała stylistykę książek, ich nastrój i specyficzny klimat języka narracji”²⁷. Ta pierwsza wersja tłumaczenia, obejmująca pięć oryginalnych tomów cyklu, jest najbardziej rozpoznacona z uwagi na jej wykorzystanie w kilkakrotnie wznawianych edycjach Instytutu Wydawniczego „Nasza Księgarnia” oraz w edycji Wydawnictwa Siedmioróg. Na tłumaczeniu tym opierają się także wspomniane powyżej adaptacje, co znajduje swoje potwierdzenie w użyciu nazw własnych, charakterystycznych dla tego właśnie przekładu. Dopiero po śmierci Stefanii Wortman podjęto się kolejnych tłumaczeń książek L. F. Bauma. W 1993 r. na zlecenie wydawnictwa „Muza” *The Wonderful Wizard of Oz* przełożyła Małgorzata Pawlik-Leniarska. W 1999 r. inną wersję translatorską zaproponowała Anna Rajca²⁸, wreszcie w pierwszej dekadzie XXI w. ostatnią pracę nad tekstem podjął dla wydawnictwa Zielona Sowa Paweł Łopatka²⁹. Pomimo stosunkowo prostej warstwy językowej tekstu, kolejne wydania różniły się dość wydatnie szczegółami przekładu. W nowszych tłumaczeniach skorygowano m.in. błąd samego pisarza. Zjawisko, które nazywał on cyklonem (huragan u Stefanii Wortman), bardziej przypominało znane ze środkowych stanów tornada (trąba powietrzna u Pawła Łopatki). Dużym problemem translatorskim okazały się występujące często w oryginalnym tekście gry słów. Przykładem była mutacja znaczeniowa związana z angielską nazwą postaci „scarecrow”, tłumaczonej na język polski jako „strach na wróble”. Na dosłownym znaczeniu wyrazu opiera się epizod z książki, w którym bohater odstrasza stado wron. Z tego względu kolejni tłumacze bądź przekształcali nazwę postaci w „stracha”, bądź modyfikowali samą scenę, każąc bohaterowi „przeganiać wróbelki”. Kolejnym problemem było tłumaczenie rymowanek, które winny zachowywać nie tylko sens znaczeniowy, ale oryginalny układ spółbrzmień. Subtelne różnice treściowe często dotyczyły na-

²⁵ H. Kostyrko, *Stefania Wortman*, w: *Nowy słownik literatury dla dzieci i młodzieży*, red. K. Kulickowska, B. Tylicka, Warszawa 1984, s. 378.

²⁶ J. Papuzińska, *Stefania Wortman*, w: *Słownik literatury dziecięcej i młodzieżowej*, red. B. Tylicka, G. Leszczyński, Wrocław 2002, s. 418.

²⁷ G. Leszczyński, *Welcome*, s. 86.

²⁸ Przygotowane przez nią tłumaczenie ukazało się w wydawnictwie Kama. Pozycji tej nie rejestruje jednak „Przewodnik Bibliograficzny. Urzędowy Wykaz Druków wydanych w Rzeczypospolitej Polskiej”.

²⁹ Tej pozycji, podobnie jak poprzedniej, również nie notuje bieżąca bibliografia narodowa.

zewnictwa postaci. Dobra wróżka z pierwszego tomu była nazywana Gladiolą, Gładią lub, zgodnie z oryginałem, Glindą, co po polsku brzmi jednak dość niefortunnie. Książka L. F. Bauma nie stanowiła jakiegś wyraźnej manifestacji światopoglądowej, jednak w tłumaczeniach z różnych okresów nie zawsze taką neutralność zachowywano³⁰. Każda praca translatorska jest do jakiegoś stopnia uwarunkowana współczesną tłumaczowi rzeczywistością. Na jej charakter wpływały zarówno względy polityczno-ideologiczne, jak i własny światopogląd tłumacza, określający wrażliwość i subiektywne rozumienie tekstu. Realia epoki PRL-u wyraźnie odzwierciedliły się w przekładzie Stefanii Wortman (vide „radziecki” tytuł, groteskowe przedstawienie amerykańskiego patriotyzmu włożone w usta kury z Kansas³¹). Jolanta Kowalczykówna w szczegółowej recenzji porównała tłumaczenie Stefanii Wortman z pracą Małgorzaty Pawlik-Leniarskiej. Zauważyła ona, że w nowszym przekładzie pojawiły się pewne oznaki zmanierowania, o czym świadczy nadużywanie niektórych słów oraz dziecięcego stylu (zdrobienia). Starszy przekład był konkretniejszy, osadzony w realnej rzeczywistości. Określenia typu „kiosk”, „dziedziniec”, „przepaść” wydawały się bardziej sugestywne niż „pewne miejsce”, „podwórko”, „głęboki rów”. Takie samo przeciwstawienie dotyczyło „ojczyzny” (S. Wortman) oraz anonimowego „kraju” (M. Pawlik-Leniarska)³².

Zróżnicowanie formalne poszczególnych edycji dotyczyło także warstwy ilustracyjnej. Większość z opisywanych wydań miała kolorowe ilustracje, zarówno na okładce, jak i w tekście. Wiele z plastycznych przedstawień losów bohaterów literackich w prosty sposób czerpało inspiracje ze sztuki dziecięcej, w późniejszych latach zaobserwować można było, zwłaszcza w przypadku „obcych” adaptacji rozprzestrzenianie się disneyowskiego wzorca, zarówno w wizerunkach postaci, jak i technice malarskiej³³. Artur Łobuś w edycji wydawnictwa „Siedmioróg” zaprezentował ilustracje wyraźnie zmierzające ku nowoczesnej poetyce fantazy. Na wyróżnienie zasługują tu artystyczne aluzje, np. postać drwala przypominająca zakutego w zbroję Don Kichota, czy też scenka rodzajowa z farmy, będąca wariacją na temat utrzymanego w konwencji realizmu magicznego pejzażu Andrew Wyetha *Świat Krystyny*³⁴. Edycje oficyny Zielona Sowa jako jedyne opatrzone zostały rysunkami monochromatycznymi autorstwa Aleksandry Michalskiej-Szwagierczak. Ostatnie wydanie „Naszej Księgarni” z 1996 r. w ogóle pozbawione zostało ilustracji w tekście, a jedynym barwnym akcentem była przynosząca historyczne skojarzenia okładka, stylizowana na szesnastowieczne flamandzkie malarstwo rodzajowe.

³⁰ Prostym przykładem jest zwrot „bless your dear heart” tłumaczony przed 1989 r. w sposób świecki: „drogie dziecko!” a w późniejszych pracach z wyraźnie chrześcijańską emfazą, np.: „moja ty dobra duszyczko”, czy „niech Bóg błogosławi twoje kochające serduszko”, ibidem.

³¹ Por. J. Hartwig-Sosnowska, *Kraina Oza raz jeszcze*, „Nowe Książki” 1977, nr 11, s. 9.

³² J. Kowalczykówna, *Dorota i Oz w nowej wersji*, „Nowe Książki” 1993, nr 10, s. 62-63.

³³ Np. ilustracje G. Guile do adaptacji L. Kincaid, *Czarnoksiężnik z krainy Oz*, Poznań 1996, czy J. Escotta, *Czarnoksiężnik z krainy Oz*, Bielsko-Biała 1996; również Van Gool do adaptacji A. Dena, *Czarnoksiężnik z krainy Oz*, Ożarów Mazowiecki 2008.

³⁴ L. F. Baum, *Czarnoksiężnik z krainy Oz*, Wrocław 1998.

Najlichniesze wydania „Naszej Księgarni” miały cztery różnicowane wzorce graficzne, co zaznaczyło się już na poziomie projektów okładek. Najstarsza edycja z 1962 r. została zaopatrzona w rysunki Adama Kiljana stylizowane na ludowe wzory z charakterystycznym kreskowaniem przypominającym popularne wycinanki czy kraszanki. W latach 80. ubiegłego wieku książki o krainie Oz zilustrował naczelny grafik „Naszej Księgarni” Zbigniew Rychlicki. W interesujący sposób przekazał baśniowość fabuły przez wielobarwne pastelowe ilustracje, operujące dużymi plamami i specyficznym dziecięcym poczuciem kompozycji i perspektywy³⁵. W nowszych wydaniach z tego okresu pewnej korekcie uległo jedynie liternictwo na okładce (charakterystyczne ciemne tło). Zdarzało się, że rysunki w tekście nie zawsze były adekwatne do treści, dla przykładu na ilustracjach Moniki Zych towarzyszący Dorocie piesek Toto był przedstawiony w niewłaściwym kolorze (Muza SA, 1993)³⁶. Polskie edycje baśni L. F. Bauma zilustrowało ogółem 10 różnych artystów (tab. 2). Rodzimi graficy podjęli się interpretacji oryginalnej powieści, podczas gdy wydane na naszym rynku adaptacje zawierały z reguły ilustracje twórców zagranicznych, co wymuszone zostało umowami licencyjnymi. Największa liczba pozycji ukazała się z ilustracjami Zbigniewa Rychlickiego.

Tabela 2. Ilustratorzy książek o czarnoksiężniku z krainy Oz

Autorzy ilustracji	Liczba wydań	Lata wydań
Adam Kiljan	1	1962
Zbigniew Rychlicki	14	1972–1990
Monika Zych	1	1993
Gill Guile	2	1996
Renata Pacyna ⁴	1	1996
Artur Łobuś	1	1998
Aleksandra Michalska-Szwagierczak	6	2000–2007
Cecylia Staniszevska ⁵	1	2005
Van Gool	1	2008
Alejandra Viacava	1	2008

⁴ Ilustracje tylko na okładce.

⁵ Ilustracje tylko na okładce.

Źródło: ustalenia własne na podstawie „Przewodnika Bibliograficznego. Urzędowego Wykazu Druków Wydanych w Rzeczypospolitej Polskiej”, Narodowego Uniwersalnego Katalogu Centralnego (NU-KAT), Katalogu Rozproszzonego Bibliotek Polskich (KaRo).

³⁵ Por. G. Leszczyński, *Welcome*, s. 87.

³⁶ Por. J. Kowalczykówna, *Dorota*, s. 64.

Adaptacje dźwiękowe i filmowe

Stosunkowo liczne były wydawnictwa dźwiękowe oparte na fabule *Czarnoksiężnika z krainy Oz*. Najwcześniej tego typu przedsięwzięcie zrealizował Zakład Wydawnictw i Nagrań Polskiego Związku Niewidomych. W latach 1986–1989 przedsiębiorstwo to przygotowało kilka wydań książki mówionej, odczytywanej przez lektorów. Tekst oparty został na jedynym istniejącym wówczas przekładzie Stefanii Wortman. Pozycje te zostały zapisane na stereofonicznych kasetach dźwiękowych. W 2004 r. ukazała się kolejna wersja „mówionego” Oza w interpretacji Ireny Kwiatkowskiej (nagrana na 4 płytach CD)³⁷.

Dzieło L. F. Bauma szybko zostało docenione przez animatorów sceny teatralnej³⁸. W Polsce baśń wystawiana była m.in. w Teatrze Miejskim im. Witolda Gombrowicza w Gdyni³⁹, gdańskim Teatrze Miejskim „Miniatura”⁴⁰, wrocławskim Teatrze Muzycznym „Capitol”⁴¹, łódzkim Teatrze Pinokio⁴² czy krakowskim Teatrze im. Juliusza Słowackiego⁴³. Uwagę zwraca wznawiane kilkakrotnie słuchowisko zrealizowane przy udziale aktorów warszawskiego Teatru „Baj” z muzyką Bogumiła Pasternaka i tekstami Teresy Ogrodzińskiej, wydawane także na kasetach stereofonicznych, a później również w postaci cyfrowej na płytach CD⁴⁴. Warto tutaj nadmienić, że sceniczne cechy opowieści amerykańskiego pisarza zostały wykorzystane przez wydawnictwo Wilga, które do adaptacji *Czarnoksiężnika z krainy Oz* dołączyło maski głównych bohaterów, zapraszając młodych czytelników do wspólnej zabawy w teatrzyk⁴⁵.

Utwór L. F. Bauma stał się również przebojem kinowym. Popularność zbliżoną do literackiej wersji zyskały zwłaszcza dwa musicale: adaptacja z 1939 r. wyreżyserowana przez Victora Fleminga z Judy Garland w roli Doroty Gale oraz sequel z 1978 r. z Dianą Ross i Michaeliem Jacksonem w rolach głównych. Ten pierwszy film muzyczny, laureat kilku Oskarów, był w Polsce w latach 90. XX w. rozprowadzany na kasetach VHS w serii *Najlepsze Filmy w Historii Kina* objętej licencją firmy Warner Bros. W 2006 r. pojawił się w sprzedaży film dla dzieci oparty na fa-

³⁷ Edycja Audio Liber, *Czarnoksiężnik z krainy Oz* w adaptacji Ewy Szymańskiej, Warszawa 2004.

³⁸ Por. (PIO), *Tajemnicza kraina Oz*, „Kurier Poranny” 2004, nr 135, s. 12.

³⁹ K. Fryc, *Oz zaczarował małych widzów w Gdyni*, „Gazeta Wyborcza – Trójmiasto” 2007, nr 55, s. 5.

⁴⁰ [dokument elektroniczny], tryb dostępu: http://www.teatry.art.pl/recezje/czarnoksieznikzko_sie_miniatuura/czarnoksieznikz.htm.

⁴¹ J. Bielunas, rozm. przepr. M. Piekarska, *Podróż do krainy Oz*, „Gazeta Wyborcza – Wrocław”, 2010, nr 228, s. 6.

⁴² M. Wadas, *Kraina Oz w Pinokiu*, „Gazeta Wyborcza – Łódź” 2010, nr 52, s. 14.

⁴³ J. Targoń, *Czarnoksiężnik z krainy Oz*, „Gazeta Wyborcza – Kraków” 2011, nr 52, s. 11.

⁴⁴ Kolejne edycje tego nagrania pojawiły się w latach 1995, 1996, 2003 i 2009 i były przygotowywane przez Agencję Artystyczną MTJ.

⁴⁵ C. Solyom, *Czarnoksiężnik z Krainy Oz*, Warszawa 1998.

bułach L. F. Bauma, wydany w postaci cyfrowej przez warszawską agencję Media-Way⁴⁶. Była to polska adaptacja słynnej baśni, zrealizowana w latach 80. w łódzkiej wytwórni Se-ma-for z plastycznymi projektami Edwarda Lutczyna. Serial liczył 13 odcinków, a w jego przygotowaniu uczestniczyli polscy aktorzy, w tym Ilona Kuśmierska, Piotr Fronczewski, Andrzej Stockinger i Ewa Ziętek⁴⁷. Telewizjom znana była też japońsko-kanadyjska kreskówka powstała w latach 80.⁴⁸, której fragmenty wydano w formie cyfrowej na płycie CD dołączonej do adaptacji *Czarnoksiężnik z krainy Oz*, przygotowanej w 2008 r. przez Axel Springer Polska⁴⁹. Choć nie zabrakło licznych prób popularyzacji książek o krainie Oz poprzez adaptacje filmowe i nagrania dźwiękowe, odmiennie niż w przypadku wielu innych tytułów z zakresu literatury dziecięcej, działania te nie wpłynęły szczególnie wydatnie na znaczący wzrost zainteresowania mediów i potencjalnych klientów tą należącą do klasyki literatury dziecięcej pozycją.

Recepcja

Pomimo wielu różnych edycji opowieści o krainie Oz, obecność tego cyklu w polskim dyskursie medialnym należy uznać za bardzo ograniczoną⁵⁰. Na rynku wydawniczym nie pojawiła się żadna książka traktująca o twórczości L. F. Bauma lub też o nim samym. W prasie obecne były przede wszystkim krótkie recenzje drukowane po ukazaniu się kolejnych wydań, na łamach fachowych czasopism („Nowe Książki?”), a także sporadycznie na stronach poświęconych kulturze w gazetach regionalnych. Pierwsza wzmianka o książce ukazała się dopiero w 1977 r., a więc 15 lat po pierwszym wydaniu tomu L. F. Bauma w naszym kraju. W „Nowych Książkach” Jolanta Hartwig-Sosnowska zamieściła swą recenzję pod dość mylącym tytułem *Kraina Oza raz jeszcze*. Dotyczyła ona w zasadzie książki *Dorota u króla gnomów*, jednak w praktyce oceniała cały cykl:

Niewiele natomiast było do niedawna wiadomo o fantastyce amerykańskiej. Lukę tę w pewnym stopniu wypełnia przyswojony polszczyźnie przez Stefanię Wortman

⁴⁶ Cztery części (*Wielki Oz, Tajemnica wielkiego Oza, Niezwykły lot, Tajemnica purpurowej róży*), Warszawa 2006.

⁴⁷ Por. [dokument elektroniczny], tryb dostępu: <http://www.filmpolski.pl/fp/index.php/425538>.

⁴⁸ Wspomina o niej Ryszard Waksmund w artykule *Filozof*, s. 64.

⁴⁹ *Czarnoksiężnik z krainy Oz. Na podstawie powieści Lymana Franka Bauma*, tekst pol. B. Jaroszuk, Warszawa 2008.

⁵⁰ O braku szerszego zainteresowania książkami, które ukazały się po wielu latach rynkowej nieobecności, piszą m.in.: A. M. Krajewska: *Zerwany most. Wznowienia międzywojennej literatury młodzieżowej o latach 1914–1921*, w: *Kultura literacka dzieci i młodzieży u progu XXI stulecia*, red. J. Papuzińska, G. Leszczyński, Warszawa 2002, s. 47-54; M. Nadolna, *Powrót książek zakazanych dla młodego odbiorcy po transformacji ustrojowej w latach dziewięćdziesiątych*, w: *Literatura dla dzieci i młodzieży (po roku 1980)*, t. 2, red. K. Heska-Kwaśniewicz, Katowice 2009, s. 109-118.

cykl książek L. Franka Bauma, z których już trzecia [...] znalazła się na półkach księgarskich. [...] Utwory te zaliczyć można śmiało do klasyki literatury dla dzieci, przetrwały bowiem próbę czasu – powstały na początku wieku – wciąż cieszą się poczytnością⁵¹.

Prasowe recenzje bardzo często umiejscawiały opowieści L. F. Bauma na tle innych klasycznych tekstów literatury dziecięcej⁵²:

Dorota jest dziecięca, tak dokładnie, że tylko dorosły może ją naprawdę zrozumieć, ale Dorota o tym nie wie. Dorota jest niewinna, czego bym nie ośmielił się powiedzieć o Kubusiu Puchatku, o Prosiaczku, a może przede wszystkim o Alicji, która udaje naiwną, a jest przewrotną, w pełni świadomą, przewidującą kokietką⁵³.

W omówieniach koncentrowano się na wymowie filozoficznej i wartościach literackich dzieła. Ryszard Waksmund sugerował związki prozy L. F. Bauma z amerykańskimi transcendentalistami, w tym Ralphem Waldo Emersonem oraz sceptyczną myślą Kanta, uosabianą w postawach głównych bohaterów⁵⁴. Z kolei Grzegorz Leszczyński zwracał uwagę na emanację amerykańskiego wizerunku rajy na ziemi⁵⁵. Fantazja autora ożywiająca zabawki oraz rozmaite sprzęty gospodarskie stanowiła istotne *novum* w stosunku do opowieści fantastycznych powstających na starym kontynencie⁵⁶. Jak zauważono, najśłynniejszy utwór Bauma koncentruje się na realiach wiejskiej farmy, daleki jest zatem od konwencji mieszczańskiej, z której wyrosły nowoczesne teksty *fantasy*, np. Clive'a Staplesa Lewisa czy Johna Ronalda Tolkiena. Dodatkowo *Czarnoksiężnik z krainy Oz* zawiera pochwałę mocy człowieka. Prawdziwa magia tkwi tu bowiem w ludzkiej duszy, jest dobrem, które rozdajemy wokoło i wynika z sił praktycznego umysłu⁵⁷. Warstwa fantastyczna dość niepostrzeżenie miesza się z elementami cywilizacji i techniki. Polskiej recepcji przed 1989 r. towarzyszyła także fascynacja samą kulturą zachodnią. *Czarnoksiężnik z krainy Oz* przedstawiał wprawdzie świat baśniowy, ale przetworzony w wyobraźni obywatela kraju znajdującego się po drugiej stronie żelaznej kurtyny, powrót do dzieciństwa mógł także wydawać się magiczną podróżą do świata wolności:

Kraina Oz i inne krainy, które L. F. Baum opisał są bogatsze od rzeczywistych, gdyż pozwalają się dowolnie transformować, nie tracąc cudowności i natychmiastowości. Nasz świat stracił natychmiastowość – jeśli ją kiedyś miał, a kształtować się dowolnie nie pozwalał nigdy⁵⁸.

⁵¹ J. Hartwig-Sosnowska, *Kraina*, s. 9.

⁵² Por. R. Waksmund, *Filozof*, s. 64; M. Warowny, *Pożegnanie*, s. 55; G. Leszczyński, *Welcome*, s. 86.

⁵³ L. Borski, *Kraina Oz*, „Walka Młodych” 1984, nr 31, s. 24.

⁵⁴ R. Waksmund, *Filozof*, s. 64.

⁵⁵ G. Leszczyński, *Welcome*, s. 86-87.

⁵⁶ I. Morgulec, *W krainie czarów*, „Zorza” 1990, nr 52, s. 19.

⁵⁷ M. Warowny, *Pożegnanie*, s. 55.

⁵⁸ L. Borski, *Kraina Oz*, „Walka Młodych” 1984, nr 31, s. 24.

Wartość książek L. F. Bauma dostrzegano nie tyle w wielowarstwowej fabule, ile w naturalnej dziecięcej fantazji stanowiącej żywiol lektury. W 2003 r. w książce o kryzysach gospodarczych Wojciech Morawski uznał, że *Czarnoksiężnik z krainy Oz* to w istocie powieść z kluczem⁵⁹. Na łamach „Mówią Wieki” opisano ten interesujący aspekt ukazujący baśniowe kody w kategoriach dyskursu ekonomicznego. Były to echa sporu, jaki na gruncie amerykańskim pojawił się w latach 60. ubiegłego wieku⁶⁰. Zauważono, że znajdujące się w książce atrybuty odnieść można do sytuacji polityczno-gospodarczej z początku XX w., kiedy to Ameryką wstrząsnął kryzys związany z monetarnymi spekulacjami. W jego efekcie oparto dolara o parytet złota, czego symbolem miałyby być w książce słynna żółta ścieżka („yellow brick road”). Także wśród baśniowych bohaterów doszukiwano się postaci ówczesnych polityków: Grovera Clevelanda czy Williama J. Bryana. Tezę tę obaliły późniejsze studia biograficzne, wskazujące na inne poglądy ekonomiczne samego L. F. Bauma, jak również na jego stosunek do własnego dzieła⁶¹.

Sama postać pisarza była w Polsce znacznie mniej znana niż jego twórczość⁶². Warto zauważyć, że hasło „Baum Lyman Frank” nie pojawia się nawet w największych encyklopediach firmowanych przez PWN⁶³ (*Wielka encyklopedia powszechna PWN*⁶⁴, *Nowa encyklopedia powszechna PWN*⁶⁵, *Wielka encyklopedia powszechna*⁶⁶). Zostało ono także pominięte w *Małym słowniku literatury dla dzieci i młodzieży*⁶⁷. Na łamach prasy ograniczano się zazwyczaj do przedstawienia krótkiego *curriculum vitae*, opatrzonego niekiedy zdjęciem pisarza⁶⁸. Niewielka wzmianka prasowa dotyczyła także pierwowzoru głównej bohaterki powieści, Dorothy Gage, siostrzenicy żony Bauma, zmarłej w dzieciństwie⁶⁹. Warto dodać, że w Polsce *Czarnoksiężnik z krainy Oz* nie stał się przedmiotem głębszej refleksji naukowej. W tym aspekcie zwracają jedynie uwagę prace Alicji Ungeheuer-Gołąb⁷⁰ oraz Justyny

⁵⁹ W. Morawski, *Kronika kryzysów gospodarczych*, Warszawa 2003.

⁶⁰ Na ożywienie dyskusji wpłynął wydatnie artykuł Henry’ego Littlefielda, *The Wizard of Oz: Parable on Populism*, „American Quarterly” 1964, nr 16, s. 50.

⁶¹ T. Flasiński, *Czarnoksiężnik z dolarowego grodu*, „Mówią Wieki” 2009, nr 3, s. 30-35.

⁶² Nie jest to zresztą zjawisko odosobnione. Jak stwierdza Grzegorz Leszczyński, także i po drugiej stronie oceanu „cykl książkowy stał się bardziej znany niż nazwisko autora”, a jego pozostała twórczość została zapomniana: idem, *Welcome in Poland, Mr Baum!*, „Nowe Książki” 1986, nr 10, s. 86.

⁶³ Do 1991 r. Państwowe Wydawnictwo Naukowe, później po zakończeniu procesu prywatyzacji Wydawnictwo Naukowe PWN S.A.

⁶⁴ Wraz z suplementem liczy 13 tomów (1962–1970).

⁶⁵ Sześć tomów ukazało się w latach 1995–1996.

⁶⁶ Wraz z suplementem liczy 31 tomów (2001–2005).

⁶⁷ *Mały słownik literatury dla dzieci i młodzieży*, red. K. Kuliczowska, I. Słońska, Warszawa 1964.

⁶⁸ Por. (PIO), *Tajemnicza kraina Oz*, „Kurier Poranny” 2004, nr 132, s. 7; U. Dąbrowska, *O skarbach ukrytych wewnątrz*, „Kurier Poranny” (dodatek) 2004, nr 43, s. 16.

⁶⁹ (pm), *Dorotka z krainy Oz*, „Głos Szczeciński” 1996, nr 257, s. 21.

⁷⁰ A. Ungeheuer-Gołąb, *Wzorce ruchowe utworów dla dzieci*, Rzeszów 2009, s. 223-226.

Deszcz⁷¹ (w języku angielskim). Pierwsza z nich analizuje wzorce ruchowe obecne w dziele L. F. Bauma, druga odnosi się do inspiracji Salmana Rushdiego krainą Oz.

Rzecz ciekawa, że zarówno spektakle teatralne, jak i ekranizacje nie spowodowały szczególnego ożywienia rynku wydawniczego, jak to miało miejsce w przypadku innych bestsellerów literatury dziecięcej. Najślawniejsze filmy inspirowane dziełem amerykańskiego pisarza powstały stosunkowo dawno, w okresie, kiedy w naszym kraju nie funkcjonowały jeszcze nowoczesne mechanizmy ekonomiczne, prowadzące do przekształcania dzieła literackiego w produkt totalny w celu osiągnięcia maksymalnie wysokich zysków finansowych⁷².

Za znamienity aspekt obecności twórczości literackiej L. F. Bauma na polskim rynku wydawniczym należy uznać brak szerszego zainteresowania jego życiem i twórczością ze strony popularnych tygodników społecznych, jak i środowisk naukowych. Być może stąd pojawiają się rozbieżności co do liczby tomów oryginalnego cyklu powieściowego L. F. Bauma⁷³ czy błędne dane na temat daty wydania w naszym kraju jego pierwszej części⁷⁴. Informacje o bohaterach literackich tego cyklu porządkuje *Leksykon fantastyki* Karoliny Haki-Makowieckiej, Marty Makowieckiej i Małgorzaty Węgrzeckiej⁷⁵.

Książki o czarnoksiężniku z Oz nie zyskały u nas swoistej kulturowej wielowymiarowości. Istotnym powodem takiego stanu rzeczy mogła być sytuacja prawna samego utworu. *Czarnoksiężnik z krainy Oz* już w latach 50. XX w. przeszedł w Stanach Zjednoczonych do domeny publicznej, tym samym po przemianach rynkowych w Polsce nie było możliwości uzyskania licencji na wyłączność w zakresie jego edycji przez jedno wydawnictwo. Utwory L. F. Bauma mogły się zatem swobodnie ukazywać w wielu oficynach, w ten sposób jednak żaden z podmiotów rynkowych nie był zainteresowany długotrwałą i wielopłaszczyznową kampanią promocyjną tego cyklu powieściowego, gdyż oznaczałoby to również marketingowe wspomaganie konkurencji.

Dzieło L. F. Bauma wyrosło w dość odmiennych od polskich realiach północno-amerykańskiej farmy, nie nosiło wieloznacznych kontekstów, które w istotny sposób wpisałyby się w kulturowe tło naszego kraju. *Czarnoksiężnika z krainy Oz* z perspektywy dzisiejszego czytelnika można uznać za egzotyczną opowieść fantastyczną należącą do światowej klasyki literatury „dziecięcego pokoju”. Utwór ten jednak z wielu sygnalizowanych wcześniej powodów nigdy nie zdobył na polskim rynku książki szczególnej i niewątpliwie należnej mu pozycji.

⁷¹ J. Deszcz, *Frank Baum's The Wonderful Wizard of Oz and Salman Rushdie's Haroun and the Sea of Stories: Oz as One of Rushdie's Literary Passports from the Book to the World*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Anglica Wratislaviensis” 2001, nr 37, s. 17-33.

⁷² Por. M. Zając, *Promocja książki dziecięcej*, Warszawa 2000, s. 163-164.

⁷³ Np. R. Waksmund, *Filozof w Krainie Oz*, „Sztuka dla Dziecka” 1987, nr 6, s. 64.

⁷⁴ U. Dąbrowska, *O skarbach ukrytych wewnątrz*, „Kurier Poranny” (dodatek) 2004, nr 43, s. 16.

⁷⁵ K. Haki-Makowiecka, M. Makowiecka, M. Węgrzecka, *Leksykon fantastyki. Postacie, miejsca, rekwizyty, zjawiska*, red. A. Z. Makowiecki, Warszawa 2009.

Bibliografia

- Deszcz J., *Frank Baum's The Wonderful Wizard of Oz and Salman Rushdie's Haroun and the Sea of Stories: Oz as One of Rushdie's Literary Passports from the Book to the World*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Anglica Wratislaviensia” T. 37 (2001), s. 17-33
- Flasiński T., *Czarnoksiężnik z dolarowego grodu*, „Mówią Wieki” 2009, nr 3, s. 30-35
- Haka-Makowiecka K., Makowiecka M., Węgrzecka M., *Leksykon fantastyki. Postacie, miejsca, rekwizyty, zjawiska*, Warszawa 2009
- Hartwig-Sosnowska J., *Kraina Oza raz jeszcze*, „Nowe Książki” 1977, nr 11, s. 9
- Kieniewicz T., *Recepcja literatury amerykańskiej w Polsce w dwudziestoleciu międzywojennym*, Warszawa 1977
- Kowalczykówna J., *Dorota i Oz w nowej wersji*, „Nowe Książki” 1993, nr 10, s. 62-63
- Krajewska A. M., *Zerwany most. Wznowienia międzywojennej literatury młodzieżowej o latach 1914–1921*, w: *Kultura literacka dzieci i młodzieży u progu XXI stulecia*, red. J. Papuzińska, G. Leszczyński. Warszawa 2002, s. 47-54
- Leszczyński G., *Baum Lyman Frank*, w: *Słownik literatury dziecięcej i młodzieżowej*, red. B. Tylicka, G. Leszczyński, Wrocław 2002, s. 34
- Leszczyński G., *Welcome in Poland, Mr Baum!*, „Nowe Książki” 1986, nr 10, s. 86-87
- Morawski W., *Kronika kryzysów gospodarczych*, Warszawa 2003
- Nadolna M., *Powrót książek zakazanych dla młodego odbiorcy po transformacji ustrojowej w latach dziewięćdziesiątych*, w: *Literatura dla dzieci i młodzieży (po roku 1980)*, t. 2, red. K. Heska-Kwaśniewicz, Katowice 2009, s. 109-118
- Nikliborc A., *Od baśni do prawdy. Szkice z dziejów zachodniej literatury dla dzieci i młodzieży*, Warszawa 1981
- Papuzińska J., *Stefania Wortman*, w: *Słownik literatury dziecięcej i młodzieżowej*, red. B. Tylicka, G. Leszczyński, Wrocław 2002, s. 418
- Sapkowski A., *Rękopis znaleziony w smoczej jaskini. Kompendium wiedzy o literaturze fantasy*, Warszawa 2001
- Staniów B., *Książka amerykańska dla dzieci i młodzieży w Polsce w latach 1944–1989. Produkcja i recepcja*, Wrocław 2000
- Ungeheuer-Gołąb A., *Wzorce ruchowe utworów dla dzieci*, Rzeszów 2009
- Waksmund R., *Filozof w Krainie Oz*, „Sztuka dla Dziecka” 1987, nr 6, s. 64
- Warowny M., *Pożegnanie z Ozem*, „Nowe Książki” 1981, nr 1, s. 55
- Zajac M., *Promocja książki dziecięcej*, Warszawa 2000

Streszczenie

Jednym z najsłynniejszych utworów amerykańskiej literatury dla dzieci jest wydany u schyłku XIX w. *Czarnoksiężnik z krainy Oz* (*The Wonderful Wizard of Oz*) Lymana Franka Bauma. Pierwsza polskojęzyczna edycja opowieści o krainie Oz ukazała się dopiero w 1962 r., a więc ponad pół wieku po swoim pierwodruku w USA. Oryginalny tytuł *The Wonderful Wizard of Oz* tłumaczka zmieniła na *Czarnoksiężnik ze Szmaragdowego Grodu*, co w prosty sposób stanowiło nawiązanie do radzieckiej adaptacji Aleksandra Wołkowa z 1939 r. Książki L. F. Bauma o krainie Oz doczekały się w Polsce ponad 30 edycji oraz kilku adaptacji przeznaczonych dla młodszych dzieci. Jak dotychczas tylko pięć z czternastu części przetłumaczono na język polski. Pracę translatorską podjęło czterech tłumaczy.

Pierwsza, a zarazem najbardziej popularna wersja tłumaczenia, została przygotowana przez Stefanię Wortman. Polskie wydania baśni L. F. Bauma zilustrowało ogółem 10 różnych artystów. Najczęściej ukazywały się edycje w opracowaniu graficznym Zbigniewa Rychlickiego. Stosunkowo liczne były wydawnictwa dźwiękowe oparte na fabule Czarnoksiężnika z krainy Oz. Dzieło L. F. Bauma zostało docenione przez animatorów sceny teatralnej, doczekało się też kilku ekranizacji. Na polskim rynku wydawniczym nie pojawiła się natomiast żadna książka traktująca o twórczości Bauma lub też o nim samym. Niezwykle popularne w wielu krajach, a zwłaszcza w Stanach Zjednoczonych Ameryki, dzieło L. F. Bauma dotarło do Polski ze sporym opóźnieniem i nie odniosło na naszym rynku książki spektakularnego sukcesu.

THE CYCLE OF THE LAND OF OZ LYMAN FRANK BAUMAN ON THE POLISH PUBLISHING MARKET (1962–2010)

Summary

One of the most famous works of American literature for children, the wonderful wizard of Oz by Lyman Frank Baum, was published at the end of the XIX century. The first polish language edition of the tale about the land of Oz did not come out until 1962, that was more than half a century after the first edition in the USA. The original title “The wonderful wizard of Oz” was changed by the translator to “The wonderful wizard of the town of emeralds”, which in an uncompounded manner made reference to the soviet adaptation of Alexander Wołkow in 1939. Poland has already had more than 30 editions of L.F. Bauma’s books on the land of Oz as well as a few adaptations meant for younger children. Only five out of the fourteen parts have been translated into polish so far. The translation work was undertaken by four interpreters. The first and most popular translation was accomplished by Stefanie Wortman.

The polish language editions of L.F. Bauman’s fairy tales were illustrated altogether by 10 different artists. The most often published were the graphical editions by Zbigniew Rychlicki. There were relatively several sound editions based on the wonderful wizard of Oz story. The works of L.F. Baum were held in high esteem by theatrical stage animators while some of them were also adapted for the screen. However, no books referring to the creativity of L.F. Baum or about him himself have appeared on the polish publishing market. The extraordinarily popular in several countries, especially in the USA, works of L.F. Baum got to Poland with a considerable lateness and have not had any spectacular success on our book market.